

Şârihlerinin İbn Mâlik'e yönelik bazı eleştirileri

Hasan UÇAR¹

APA: Uçar, H. (2019). Şârihlerinin İbn Mâlik'e yönelik bazı eleştirileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 505-521. DOI: 10.29000/rumelide.580732

Öz

İbn Mâlik, Arap dili gramerinin Sibeveyhî'den sonraki en büyük isimlerindedir. *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsıd* adlı eseri bu alanın en temel kaynaklarından. Eserini kendisi de şerh etmiş ve *Elfiyye*'sinde manzum olarak özetlemiştir. el-Murâdî, Ebû Hayyân, İbn Akîl, Hâlid el-Ezherî ve İbn Hişâm gibi pek çok müellif de İbn Mâlik'in bu eserini şerh etmişlerdir. Şârihlerin eser sahibine karşı mütevazı tutumu geleneğin bir özelliğidir. Ancak bu onların hataları görmezden gelmelerine veya eser sahibini eleştirmekten geri durmalarına sebep olmamıştır. Nitekim İbn Mâlik'in kendinden önceki dil bilimcilere eleştirileri olduğu gibi, kendisine de eleştiriler olmuştur. Sadece İbn Mâlik ile sınırlı olmayan bu durumun dil bilimcilerin birbirlerine veya bir dil bilimcinin diğerlerine itirazları üzerine yapılan müstakil çalışmalarda görmek mümkündür. Görüş farklılıklarının sebep olduğu nahiv uygulamaları ve dil bilimcilerin ekollerinin farklı olmasıyla açıklanabilecek konuların izahı bu çalışmanın hedefi değıldir. Zira böyle bir durumda eleştiren ve eleştirilen tarafların her birini destekleyen dil bilimciler olacak ve tartışmalar çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Bu çalışmada, İbn Mâlik'e yönelik eleştiriler metod, içerik, dil ve üslup şeklinde üç başlık olarak incelenmiş ve her biri kendi içerisinde kategorize edilerek örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Mâlik, Elfiyye, teshîl, eleştiri, şârih.

Some criticism from the reviewer on Ibn Malik

Abstract

Ibn Malik is one of the biggest names in Arabic language after Sibeveyh. *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsıd* among the most important sources of this field. He explained his work and summarized as a poem in his *Elfiyye*. Many writers such as al-Muradi, Abu Hayyan, Ibn Akil, Halid el-Azhari and Ibn Hisham have also commented on this work of Ibn Malik. The modest attitude of the reviewers against the author is a characteristic of tradition. But, this, didn't cause them to ignore the mistakes or stop them from criticizing the author. As a matter of fact, as Ibn Malik criticized the linguists before him, Ibn Malik had been criticized. It is possible to see this situation, which is not limited to Ibn Malik, in independent studies on linguists' objections to each other or to a linguist. Grammar practices caused by differences of opinion and the explication of the issues that can be explained by the differentiation of linguists' schools, are not the targets of this study. Because, in such a case, there will be linguists who support one of both sides and the discussions will push the limits of the study. In this study, criticisms of Ibn Malik were examined as three topics: method, content, language and style, and each of them is categorized and examples are given.

Keywords: Ibn Malik, Elfiyye, teshil, criticism, reviewer.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati (Aksaray, Türkiye), ucarhasan42@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1995-8414 [Makale kayıt tarihi: 17.04.2019-kabul tarihi: 15.06.2019; DOI: 10.29000/rumelide.580732]

Giriş

Dil bilgisinin nazım olarak anlatımı olan İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si, benzeri dünya tarihinde başka bir dilde görülmeyen bir şaheserdir. Esere yüzden fazla şerh ve haşiye yazılmıştır. Sahip olduğu değer, üzerinde daha çok çalışılmasına ve hatalarının tespit edilmesine vesile olmuştur.

Arap dilinde eleştiri kültürünün temeli olan itirâzât türü eserler çoktur. İbn Mâlik'in söz konusu eseriyle sınırlı olmayan bu gerçeği, dil bilimcilerin birbirlerine itirazları üzerine yapılan müstakil çalışmalarda görmek mümkündür.

Elfiyye'nin sahip olduğu prestij, onu eleştirilerden kurtarmaya yetmemiştir. Şârihlerinin atfettiği değere ve sahibine karşı gelenekten gelen teamül gereği saygılı olmalarına rağmen onu eleştirmeleri, hakikat arayışı ve ilme verilen değer ile izah edilebilir. Objektif, nazik ve demagojiden uzak bir şekilde yapılan tartışmalar, Arap dil felsefesinin erken dönemde oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Gramer konularının manzum anlatımı, kafiye ve veznin uyumundan dolayı, şairi kolay anlatılabilecek konuların zor anlaşılmasına sebep olacak ifadeler kullanmak zorunda bırakmıştır. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/1)

Yapılan eleştirilere üslup açısından bakıldığında her ne kadar eleştirilerin bazen dozu artsa da şârihlerin insaf dairesinde olması gerektiğine dair kanaatin sınırlarını zorlayan bir eleştiride bulunmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Ebû Hayyân, *حری* fiilinin Arap dilinde mukarebe fiili olarak kullanım örneğinin hiçbir sözlükte bulunmadığı ve nahiv kitaplarında bu anlamda yer almadığını ifade ettikten sonra "belki müellifin bizim de bilmediğimiz bir bildiği vardır" demesi küçük bir özür olarak değerlendirilebilir. (İbn Câbir, *Şerhu İbn Câbir*, II/10)

1. İbn Mâlik'e yönelik metodolojik eleştiriler

1.1. İbn Mâlik'in görüşlerindeki tutarsızlıklar

İbn Mâlik'e yönelik en sert eleştiri, görüşleri arasında tutarsızlık olduğu eleştirisidir. Şairin vezin veya kafiye gereği bir beyitte ifade ettiği bir görüşün *Elfiyye*'nin başka bir beytinde tamamlanmış olması veya ifade edemediği bir görüşe diğer eserlerinde değinilmesi çoğunlukla şârihler tarafından çelişki olarak değerlendirilmiştir.

وَذِي الإِضَافَةِ اسْمُهَا لَفْظِيَّةٌ.... وَتِلْكَ مَحْضَةٌ وَمَعْنَوِيَّةٌ beytindeki ifadesiyle İbn Mâlik'e göre izafe, iki türle sınırlanmasına rağmen *Teshîl'de* *شبه المحضة* adıyla üçüncü bir izafe türü olduğunu söylemesini bu kabilden bir tutarsızlık olarak değerlendirmek mümkündür. (el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, II, 306)

İbn Mâlik'in bütün çelişkileri bu kadar masum değildir. Örneğin el-Miknâsî, eş-Şatbî'den naklederek İbn Mâlik'in mefulü mutlak bahsinde *انتخب أصلاً لهذين نُصِبَ.....* وكونه أصلاً لهذين انتخب *بِمَثَلِهِ أَوْ فِعْلٍ أَوْ وَصْفٍ نُصِبَ.....* demek suretiyle mastarın kelime kökü olduğunu belirtirken ismi meful bahsinde ise, *وَفِي اسْمِ مَفْعُولِ التَّلَاثِي أَطْرَدَ..... زَنَّهُ* *مَفْعُولٍ كَاتٍ مِنْ قَصْدٍ* ismin fiilden türediğini belirtmesini en hafif tabirle tesahül olarak değerlendirilmiştir. (el-Miknâsî, *Şerhu'l-Miknâsî*, II, 160)

1.1.1. Elfiyye'deki görüşleri arasında tutarsızlık

İbn Mâlik, Cumhurdan farklı olarak isnadı, manevi/hakiki ile lafzi/vaz'i olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre birinci anlamla isnad, isme has iken ikinci anlamla isnad, kelimenin üç türü arasında müşterektir. كتب فعل ماضٍ , قد حرف تحقيق , كلب فعل ماضٍ konumundadır. Bu durum genel anlamda isnadı isme has kıldığı *Elfiyye*'deki حصل و مُسْنَدٌ لِاسْمٍ تَمْيِيزٌ حَصَلَ ifadesiyle çeliştiği için Ebû Hayyân ve el-Murâdî gibi şârihler tarafından eleştirilmiştir. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/49; el-Murâdî, *Tevdîhu'l-makâsîd*, I/286,287)

Hâlid el-Ezherî² ise İbn Mâlik'in tutarsızlığıyla ilgili verdiği bir örnekte (el-Ezherî, *en-Nebîl*, II, 16) tesniyelerin tekîdinin عين و نفس kelimelerinin dışında müzekkerde sadece كَلَّا, müenneste de sadece كَلَّتَا kelimeleri ile yapılabileceğini ifade etmesine rağmen (İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, 1990, III, 290) bir sayfa sonrasında كَلَّتَاهُمَا و كَلَّتِيهْمَا (كَلَّتَاهُمَا) عن كَلَّتِيهْمَا و كَلَّتِيهْمَا "ihtiyaç kalmayabilir" ifadesiyle önceki görüşünden farklı görüş ortaya koyduğunu belirtmiştir.³ İbn Akîl de bu konuyu açıklarken كَلَّتَاهُمَا و كَلَّتِيهْمَا örneklerini vermiştir. (İbn Akîl, *el-Musâ'id*, 1980, II, 387) Tutarsızlık eleştirisinin yöneldiği nokta şöyle izah edilmiştir: Her hâlükârda İbn Mâlik كَلَّا ve كَلَّتَا'nın çoğunlukla bu amaç için kullanıldığını bazen de كَلَّ kelimesinin onların yerine kullanılabileceğini söylemesi gerekirdi. (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl* 1998, III, 1019)

1.1.2. Elfiyye ile diğer eserlerindeki görüşleri arasında tutarsızlık

Şârihlerin bu türden itirazları, genellikle İbn Mâlik'in *Elfiyye*'deki görüşleri ile başta *et-Teshîl* olmak üzere diğer eserlerindeki görüşleri arasında bir çelişki olduğu yönündedir.

1.1.2.1. Tahsisten kaynaklanan tutarsızlıklar

İbn Mâlik'e göre ال'î mevsule, isme has olmayıp muzârî fiile de gelebilmektedir. Şahid olarak getirdiği ما "Sen ne kararına rıza gösterilecek bir hakemsin, ne soylu biri; ne de fikrine değer verilecek, tartışmaya değer biri." beytinde ال'î fiili ile kullanılmıştır. (İbn Mâlik, *Şerhu kâfiyeti's-şâfiye*, s. 163) İsm'e özgü olan ال'î ise yalnızca tarif edatı olarak kullanılır. *Şerhu kâfiyeti's-şâfiye*'de ismin özelliklerini sayarken ال'î takısını değil, harf-i tarifi esas alması ve mevsule olanın bundan farklı olduğu düşüncesi her ne kadar aynı eser içerisinde çelişki sayılmasa da *Elfiyye*'de حَصَلَ و مُسْنَدٌ لِاسْمٍ تَمْيِيزٌ حَصَلَ و جَعَلَهُ مُعْرَفًا، أو مُسْنَدًا sıralandığı gibi mevsule olarak kullanılmasının İbn Mâlik tarafından da kabul edilmiş olmasının böyle bir tahsisten kaçınması için yeterli olduğunu vurgulamışlardır. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-makâsîd*, I/284; el-Miknâsî, *Şerhu'l-Miknâsî*, I/175) Tahsisin sebep olduğu bu çelişki isme ait özelliklerin sıralandığı beytin devamında bizzat kendisi tarafından و اسْمًا يُجَرَّ سِمًا، و صَرْفًا، و يَدًا..... و جَعَلَهُ مُعْرَفًا، أو مُسْنَدًا denmesinin, mevsule anlamı da olduğu için ال'î demesinden daha uygun olduğu şeklinde açıklanması, sonra yazılmasına ve aradaki farkı göstermek adına yapıldığı intibahı uyandırmasına rağmen, *Elfiyye*'deki ifadesi tutarsızlık eleştirisinden kurtulamamıştır.

Arap dilinde ال'î ile mârife olan bir ismin münâdâyâ atıf olması durumunda lafzı dikkate alınarak merfû, mahalli dikkate alınarak mansup okunmasında icmâ vardır. İbn Mâlik الحارثُ والحارثُ يا زيدُ örneğinde

² Elfiyye şârihlerindedir. Eserinin iki ayrı tahkiki yapılmıştır. Mısır'da yapılan tahkikte eserin ismi *en-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl*, Ümmü'l-Kurâ Üniv. Arap Dili Fakültesi'nde yapılan tahkikte *Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl* şeklindedir.

³ İbn Mâlik bu konuda mahalli şahid kullanmamıştır. Konunun ihtilafı olması ve şahit getirememiş olması belki de el-Ezherî'nin bu açığı yakalamasına sebep olmuştur.

olduğu gibi bunun iki şekilde okunacağını ifade ettikten sonra başında ال takısı olmayan atıfların da el-Mâzinî ve Kufe ekolu tarafından *عمرأ و عمرو و يزيد* örneğindeki gibi iki şekilde okunduğunu belirtmiştir. *عمرأ* kelimesinin mansup ve tenvinli okunabilmesi merfû ve tenvinli okunabilmesini gerektirir. Kendisi de bu görüşün nidâ harfinin tekrarına niyet edilmediğinde “doğrudan uzak bir görüş” olmadığını söylemiştir. Nitekim *حَسِبْتُ زَيْدًا وَ عَمْرًا حَاضِرِينَ* “Zeyd ve Amr’ın geldiğini zannettim” örneğinde nasıl ki âmil iki ismi de etkilemişse burada da böyle bir kastın aranması mümkündür. (İbn Mâlik, *Şerhu’t-teshîl*, III, 402)

Hâlid el-Ezherî’nin eleştirisi de tam bu noktadadır. Zira İbn Mâlik Kâfiye’sinde,

يُنْصَبُ عِنْدَ الْمَازِنِيِّ مُطْلَقًا وَنَحْوُ زَيْدٍ فِي النَّدَا إِنْ نُسِقًا

el-Mâzinî’ye (ö. 249) göre atıf durumunda Zeyd kelimesinin mutlak olarak mansup olacağını ifade etmektedir. (el-Ezherî, *Muvassılu’n-nebîl*, III, 1181)

1.1.2.2. Efrâdını câmi olmayan ifadede kaynaklanan çelişkiler:

İbn Mâlik konusunu anlatırken *حَقُّهُ النَّصْبُ وَ قَدْ يَجْرُ بِبَاءٍ زَائِدَةٍ* ifadesiyle hal’in mansup olduğunu fakat zaid bir ب harfi ceri ile mecrur da olabileceğini ifade etmiştir. (İbn Mâlik, *Şerhu’t-teshîl*, II, 321) Fakat *من* harfi cerinin özellikleri ile ilgili olarak bir ayette yorumda bulunurken *حَالٌ عَلَى حَالٍ* ifadesiyle *من* harfi cerinin hal olarak kullanılabilmesine işaret etmiştir. Söz konusu *وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ كِتَابٍ* “Hani Allah, peygamberlerden: «Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz» diye söz almıştı” (Âl-i İmrân, 3/81) ayetini izah ederken *لما* şeklindeki okumanın aslında *من* ve *لما*’dan müteşekkil olduğunu ve idgam yapıldığında ortaya çıkan üç mim’den birinin mahzuf edilerek iki mim ile *لما* şeklindeki idgamda var olan harfi cerin hal olabileceğini ifade etmiştir. (el-Ezherî, *Muvassılu’n-nebîl*, II, 659)

Konusu anlatılırken çizilen sınırlar içerisinde harfi cerlerden ancak ب ile yapılabileceği takyîd edilen hal, *من* ile ilgili ihtimal dâhilinde bir istisnanın varlığı ile yapılan sınırlandırmaya itirazı doğurmuştur.

İbn Mâlik temyizi şöyle tanımlar: *اسْمٌ بِمَعْنَى مَنْ مُبِينٌ نَكْرَهُ يُنْصَبُ تَمْيِيزًا بِمَا قَدْ فَسَّرَهُ* el-Miknâsî ve eş-Şatıbî bu tanımın *من* anlamını barındırmayan temyiz türlerini kapsamadığı gerekçesiyle efrâdını cami bir tarif olmadığını belirtmişler. (el-Miknâsî, *Şerhu’l-Miknâsî*, II, 120) Nitekim nâzımın kendisi de ilerleyen beyitlerde bazı temyiz türlerinde *من* harfinin kullanılmayacağını belirtmek suretiyle bütün temyiz örneklerinde *من* harfinin anlamının bulunamayacağını ifade etmiştir:

وَاجْزُرْ بِمَنْ إِنْ شِئْتَ غَيْرَ ذِي الْعَدَدِ وَالْفَاعِلِ الْمَعْنَى كَطِبُّ نَفْسًا تُقَدِّ

1.1.2.3. Zaruret-i şî’riyyeyi istisna kılmasından kaynaklanan çelişkiler

İbn Mâlik’in bir konuyu anlatırken yaptığı sınırlandırmalarla ilgili olarak aldığı eleştirinin bir diğeri ise şart cümleleri ile ilgilidir. Şart cümlelerinde *إِنْ أَكْرَمْتُكَ* “Bana ikram edersen sana ikram ederim” ifadesinde olduğu gibi cevap hazfedilebilir. Bu durumda takdir *أَكْرَمْتُكَ* *إِنْ أَكْرَمْتُكَ* şeklindedir. Bu tür ifadelerde *إِنْ أَكْرَمْتُكَ* “Bunu yap, değilse seni döverim” cümlesinde olduğu gibi şart cümlesi de hazfedilebilir. Bu durumda takdir *أَكْرَمْتُكَ* *إِنْ أَكْرَمْتُكَ* şeklindedir. İbn Mâlik’e göre kullanılan şart edatı *إِنْ* olmak kaydıyla zarûrât-ı şî’riyyeden sayılarak şart ve cevap cümleleri mahzuf olabilir. (İbn Mâlik,

eleştirmiştir. Nitekim münada-i maksudun marife olduğunda icmâ vardır. İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, I, 33; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 83)

İbn Mâlik'e yönelik bu türden eleştirilerde sadece onun kullandığı, o güne kadar kullanılmamış yeni kelime, tanım ve tabirlerin de etkisi vardır. Örneğin İbn Mâlik, حرى fiilini mukarebe fiillerinden saymaktadır. *وَكَعَسَى حَرَى وَلَكِنْ جُعِلَا..... خَيْرُهَا حَتْمَا بَأَنْ مُتَّصِلَا*. Ancak Ebû Hayyân, حرى fiilinin hiçbir sözlükte bu anlamda kullanılmadığını ve bu fiilin Arap dilinde mukarebe fiili olarak kullanım örneğinin bulunmadığını iddia ederek bu görüşün İbn Mâlik'in nevi şahsına münhasır olduğunu söylemiştir. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/69)

İbn Mâlik'in farklı bir şey söyleme gayreti olarak değerlendirilebilecek olan ve meselenin anlaşılmasını kolaylaştıran bazı sınıflandırmaları da icmanın dışına çıktığı iddiasıyla eleştirilmiştir. Örneğin İbn Mâlik'e göre üç tür izafe vardır. *وَالثَّانِي الْجُزْرُ، وَالثَّلَاثُ "مِنْ" أَوْ "فِي" إِذَا لَمْ يَصْلُحِ إِلَّا ذَاكَ، وَاللَّامُ خُذَا، لِمَا سَوَى ذَيْكَ*. beytinde ifade edildiği şekliyle sadece من harfinin takdirine uygun olana izafe-i beyâniye, sadece في harfinin takdirine uygun olana izafe-i zarfiyye, من veya في harflerinin takdirine uygun olmayan diğer bütün izafe türlerine de izafe-i lâmiyye denir. İbn'u-Nâzım babasının bu görüşüne yer verdikten sonra Sibeveyh ve muhakkik dilcilerin çoğunluğunun bu görüşü benimsemediğini onlara göre lâmiye ve beyâniye olmak üzere sadece iki tür izafe olduğunu belirtir ve gerekçelerini sıralar. Aynı şekilde İbn Câbir de dilcilerin çoğunun izafe-i zarfiyye diye bir izafe türünü kabul etmediğini, İbn Mâlik'in izafe-i zarfiyye dediği bu türü izafe-i lâmiyye kısmına dâhil ettiklerini belirtmiştir. İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 272-274.

1.2.1. Cumhura muhalefet edilmesi

İbn Mâlik *Elfiyye*'de Cumhura olan muhalefetini yer yer açıkça ifade emektedir. Nitekim Cumhura açıkça muhalefet ettiği yerlerden zamir bahsinde,

وَصِلْ أَوْ أَفْصِلْ هَاءَ سَلْتِيهِ وَمَا أَشْبَهُهُ فِي كُنْتَهُ الْخُلْفُ ائْتَمَى
كَذَاكَ خَلْتِيهِ وَاتِّصَالَا أَخْتَارُ غَيْرِي اخْتَارَ الْاِنْفِصَالَا

ifadeleriyle mansub ardışık zamirlerin bitişik veya ayrı gelmeleri ile ilgili bölümde yer alan bu beyitlerde Cumhurdan farklı olarak كان gibi nakıs fiillere bitişen zamirlerden ikincisinin de muttasıl gelebileceğini açıkça ifade etmektedir. Ebû Hayyân İbn Mâlik'i bu hususta acımasızca eleştirerek onun bu görüşünün Sibeveyh'in Araplardan naklettiği sağlam örneklerle örtüşmediğini, İbn Mâlik'in bu görüşünü tamamen yapay ve zayıf örneklerle temellendirdiğini ifade etmiştir. Bu eleştiride her ne kadar İbn Sayyâd hadisindeki Efendimizin Hz. Ömer'e söylediği *فِي قَتْلِهِ فَلَا خَيْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ* "Eğer o (İbn Sayyad) o (düşündüğün) ise gücün yetmez. O değilse zaten öldürmeye değmez." ifade delil olarak getirilmiş olsa da İbn Hişâm, İbn Akîl ve el-Murâdî gibi büyük şârihler de bu konuda İbn Mâlik'i Cumhura muhalefetten dolayı eleştirmişlerdir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsıd*, I, 373; Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/18; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 97-99; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, I, 104)

İbn Mâlik mansup munfasıl zamirlerin te'kid olarak kullanılmaması konusunda da üzerinde icmâ olan görüşü terk ederek başka bir görüş benimsemiştir. Konuyla ilgili verdiği *رَأَيْتُ رَيْدًا إِيَاهُ* örneğinde İbn Mâlik şunları ifade etmektedir: "Ben müelliflerin birbirlerini taklit ederek aynı örnekleri kullanmaları sebebiyle bu örneği verdim. Bana göre Araplar bunu ne nazımda ne de şiirde kullanmışlardır. Kullanılmışsa da te'kid olur, bedel değil." (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebil*, III, 332) İbn Mâlik bunun ancak "idrâb ifade etmemesi" kaydıyla mümkün olacağını da bu görüşe ilave etmiştir.

İbn Mâlik, bu düşüncesiyle “zahir isim zamirle te'kid olunmaz” fehvasındaki icmâya muhalif bir düşünce ortaya koymaktadır. Kaldı ki kendisi de bu kullanımın Araplarda olmadığını ifade etmiştir. Olmadığını ifade ettiği görüşünü zaten izahı mümkün olmayan bir görüşle ve te'kidin zamirle yapılamayacağına dair Cumhurun kanaatine rağmen bu şekilde izah etmiş olması da şârihleri tarafından eleştirilmiştir. Zira el-Mubberred, İbn Cinnî, ez-Zemahşerî gibi dilciler bunu bedel olarak kabul etmektedir. (el-Mubberred, *el-Muktedab*, IV, 296; İbn Cinni, *el-Lem' fi'l-Arabiyye*, 88; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.158) Ayrıca el-Ezherî idrab ifade etmemesi durumundaki kaydını da doğru kabul etmez. Zira bu durumda zaten te'kid değil bedeli idrab olacaktır. (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, III, 1079)

Bu konuya örnek olabilecek diğer bir mesele de terkîb-i mezcîlerle ilgili görüşüne yönelik eleştiridir. İbn Mâlik مفاعل ve مفاعيل vezniyle biten terkîbi mezcileri alem olmadıkları durumlarda da gayri munsarif olarak kabul etmiştir. Bizzat kendisinin de icmânın dışında olduğunu ifade ettiği bu görüş bazı dilciler tarafından kabul görmemiştir. (İbn Mâlik, *et-Teshîl*, s. 221; İbn Kayyım *İrşadu's-salik*, II, 747) Zira bu kelimeler nekra oldukları durumunda alem sayılmazlar. Bu durumda da gayri munsarif konusundaki gerekli şartları taşımamış olurlar. (el-Ezherî, *en-Nebîl*, II, 526)

Diğer bir konu da hâl'in harfi cer ile mecrur olan sahibu'l-hâl takdimi meselesidir. Örneğin مَرَزْتُ بِهِند جالسة “Hind'e otururken uğradım.” cümlesinde جالسة hâl'inin sahibu'l-hâl olan Hind'in önüne geçmesi Cumhura göre caiz değilken, İbn Mâlik وسنق خال ما بحرف جر قد أبوا، ولا أمتعه؛ فقد ورد ifadesiyle Cumhur kabul etmese de bana göre caizdir demektedir. Bu tutumu, şârihler tarafından eleştirilmektedir. İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, I, 235; İbn Câbir, *Şerhu İbn Câbir*, II, 304.)

1.2.2. İcmâya nisbet ettiği görüşlerdeki problemler

İbn Mâlik'in icmâya nispet ederek aktardığı bazı konularda, icmânın dışında tutulması mümkün olmayacak bazı dil âlimlerinin Cumhur ile aynı görüşte olmadığı için söz konusu meselede tam bir icmâdan söz etmek mümkün değildir.

Örneğin cinsini nefyeden لا'nın ismi ile ilgili olarak بطل العمل، أو كان معرفة، إذا انفصل مصحوب "لا النافية للجنس" ile ismi arasına bir fasılanın girmesi veya isminin mârife olması durumunda cinsini nefyeden لا'nın amel edemeyeceğini icmâya dayandırarak açıklamıştır. (İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 64) Hâlbuki er-Rummânî araya bir fasılanın girmesi durumunda da لا'nın كذلك رجلا örneğinde olduğu gibi ismini nasp edeceğini ifade etmektedir. (es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevami*, I, 526) Hakeza Kufe ekolüne göre لا'nın isminin alem olduğunda fetha üzere mebnî olması da bu konuda tam bir icmâ olmadığını göstermektedir. (el-Ezherî, *en-Nebîl*, I, 425)

İcmâya nispet edilen görüşlerdeki problemlere örnek olabilecek olan ikinci mesele ise temyiz, âmilinin önüne geçmesi meselesidir. el-Kisâî, el-Mâzinî ve el-Mubberred'in sadece âmilin mutasarrıf fiil olması durumunda kabul ettikleri bu görüş (el-Mubberred, *el-Muktedab*, III, 36; İbn Akîl, II, 65; Ebû Hayyân, *İrtısafu'd-darab*, 1984, II, 384; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâik*, 1994, II, 372) İbn Mâlik tarafından da benimsenmiş (İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 390), âmilin mutasarrıf olmayan bir fiil olması durumunda⁵ ise takdimin olamayacağı icmâya bağlanmıştır. (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, II, 719-721) Hâlbuki Ebû Hayyân ve Hâlid el-Ezherî'ye göre el-Ferrâ gibi bir dil bilimci, mutasarrıf olmayan bir fiil olması durumunda da temyiz takdimini caiz görmesine rağmen bu görüşün icmâya dayandırılmış olması bir

⁵ el-Ezherî âmilin mutasarrıf fiil olması durumunda temyiz takdimini kabul etmeyen Sıbeveyh'e de şu beyitle karşılık vermiştir. أ نفسًا تطيب يتبل المنى وداعي المنون يُنادي جها. “Ölümün davetçisi seslenip dururken arzularına kavuşmakla gönlün hoş mu olur?”

hatadır. (Ebû Hayyân, II, 384; İbn Akîl, II, 67; el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, II, 719-721) Zira القمر زيد حسننا “Zeyd güzellik bakımından Ay gibidir” ifadesindeki gibi bir teşbih varsa müşebbeh bih'in (benzetilen) haber olması şartıyla temyiz olan زيد حسننا kelimesinin القمر زيد حسننا şeklindeki takdimi caizdir. (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, II, 719-721)

İbn Mâlik cem-i müennes nûnu bitişen muzârî fiilinin ittifakla mebni olduğunu iddia etmiştir. el-Murâdî, bu hususta farklı düşünen ve muzârî fiilin bu durumda da mu'rab olduğunu ifade eden dilcilerin bulunduğunu söyleyerek icmaya nispet edilen bu görüşte problem olduğunu tespit etmiştir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsıd*, I, 306)

1.3. Şâz ve merdûd görüşlere yer verilmesi

İbn Mâlik, i'alden veya meczum olmasından dolayı harf sayısı teke veya ikiye inen fiillerin sonuna vakıf esnasında هاء السكت bitişmesi gerektiğini şu beyitlerinde ifade etmektedir.

وَقَفَ بِهَا السَّكْتُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُعْلٍ بِحَذْفِ آخِرِ كَأَعْطَى مَنْ سَأَلَ
وَلَيْسَ حَتْمًا فِي سِوَى مَا كَعِ أَوْ كَبِعَ مَجْرُومًا فَرَاعَ مَا رَغَا

İbn Hişâm, İbn Mâlik'in وعى fiilinin muzarisi olan بَعِيَ'nin birisi zaid olan iki harf olduğu için hâu's-sekt getirilmesi şeklindeki görüşünün merdud olduğunu belirtir. Zira Kur'ân-ı Kerim'deki وَمَنْ تَقِ أَكْ , وَمَنْ تَقِ أَكْ diye başlayan ayetlerde (Meryem, 19/20; el-Mümin, 40/9) vakıf esnasında hiçbir kıraatta vakıf hâsı getirilmemiştir. İbn Kayyım da aynı gerekçeyle İbn Mâlik'in bu görüşünün büyük bir yanlılığı olduğunu ifade etmiştir. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, IV, 349; İbn Kayyım, *İrşâdu's-sâlik*, II, 967)

Bu konuda en az tartışılabilir bir konu olarak şu örnek verilebilir. Cumhura göre, وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ , “İbrahim'i Rabbi imtihan etti.” (el-Bakara, 2/124) ayetinde olduğu gibi, mefule dönen muttasıl bir zamir, faile bitiştiğinde mefulün takdimi, failin te'hiri vaciptir. Çünkü gaib zamirin lafzen ve rütbeten müteahhir bir isme irca'ı caiz değildir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsıd*, I, 102; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 110) Ancak İbn Mâlik, وَشَاعَ نَحْوُ خَافَ رَبُّهُ عَمْرٌ وَشَدَّ نَحْوُ زَانَ نُورُهُ الشَّجَرِ ifadeleriyle bunun aksinin şâz da olsa caiz olduğunu belirtmiştir.

1.4. Tercih veya görüşlerinde isabetsizlik

İbn Mâlik, وَقَعَ وَفَعِ فِي شِعْرِ وَمَعِ ضَمِيرِ ذِي الْمَجَازِ فِي شِعْرِ وَقَعَ beytinde fiile müenneslik ta'sımının zorunlu olarak bitişmesi için gerekli şartların olduğu veya fiille fail arasında fasılının olmadığı durumlarda bile bazen tâu't-te'nîsin düşebileceğini belirtmektedir. İbn Mâlik'in, Sîbeveyhi'nin Araplardan şâz diyerek naklettiği, sadece قَالَ فَلَانَةٌ vb. semai örneklerle sınırlı olan ve kıyası mümkün olmayan böyle bir kullanımı normal bir kullanım gibi sunması şârihler tarafından isabetsiz bir görüş olarak değerlendirilmiştir. Zira bu بِنَسِ الْمَرْأَةَ veya بِنَسِ الْمَرْأَةَ gibi cins isimlerde görülebilecek bir durumdur. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 112)

İbn Mâlik'in isabetsiz görüşleri sadedinde mansub ardışık zamirlerin sıralaması ile ilgili bölümde zikrettiği beyit bir diğer örnek olarak zikredilebilir. وَقَدِّمْنَا فِي اتِّصَالِ وَقَدِّمْنَا مَا شَتَّتْ فِي انْفِصَالِ ifadesinden de anlaşıldığı üzere ikinci sırada getirilecek olan zamir munfasıl zamirse, zamirler arasındaki marifelik hiyerarşisi gözetilmeksizin ikisinden biri öne alınabilir. Ancak bazı şârihler bu durumun mutlak bir şekilde söz konusu olmadığını, yalnızca iltibas olmayan yerlerde mümkün

olduğunu söylemişler. Örneğin زيد أعطيتك إياه cümlesinde, muhayyerlik durumunda إياك زيد أعطيتك şeklinde iltibas olacağı için mefuller arasında yer değişikliği yapılamaz. (İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, I, 107)

2. Diline ve üslubuna yönelik eleştiriler

2.1. Eksik bırakılan tanımlar

İbn Mâlik'in şârihleri tarafından eleştirildiği en önemli konulardan biri tanımlardır. Bazı konularda tanım yapmadan örnek üzerinden meseleyi izah etmiştir. *مُبْتَدَأُ زَيْدٌ وَعَاذِرٌ خَيْرٌ ... إِنْ قُلْتَ زَيْدٌ عَاذِرٌ مِّنْ اعْتَدَرَ* beytinde olduğu gibi mübteda ve haber konusunu işlerken hiçbir tanım yapmaksızın konuyu örnekler üzerinden işlemesi Ebû Hayyân'ın eleştirilerinden nasibini almıştır. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/36)

İbn Mâlik bazen de zaruret-i nazımdan dolayı tanımdaki bazı kayıtları örneklerle ifade etmiştir. Örneğin faili şu beytiyle açıklar: *الْفَاعِلُ الَّذِي كَمَرُوعِي "أَتَى زَيْدٌ" مُنْبِرًا وَجْهَهُ "نِعْمَ الْقَتَى"* İbn Mâlik bu beyitte, failin isim olmasını, merfu olmasını, mutasarrıf veya camid fiilin yanı sıra müştak isimlerin de fail alabileceğini ifade ederken aynı zamanda failin amilinden sonra gelmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir. Ancak bu beyit müevvel isimden oluşan faili kapsamamaktadır. Bu durum şârihler tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca bu beyit, "Şahid olarak Allah yeter" *وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا* "Bana hiç kimse gelmedi" *مَا جَانِي مِنْ أَحَدٍ* (el-İsra, 17/96) örneğinde olduğu gibi zaid harfi cerle mecrur olan faileri de kapsamamaktadır. Her ne kadar söz konusu eksikliğe işaret eden es-Suyûtî, merfu kaydını lafzi veya mahalli diye tamim ederek çözüm yolu bulmaya çalışmış olsa da (es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-merduyye*, I, 199) İbn Câbir konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. (İbn Câbir, *Şerhu İbn Câbir*, II, 117, 118)

2.2. Tanım tekniği açısından problemler

2.2.1. Devre düşen tanımlar

İbnu'n-Nâzım, babasının *الْحَالُ وَصَفٌ فَضْلَةٌ مُنْتَصِبٌ ... مُفْهُومٌ فِي خَالَ كَفَرًا أَذْهَبَ* şeklinde yaptığı hâl tanımındaki *منتصب* kelimesini, hüküm barındırdığından dolayı eleştirmiştir. (İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 227, 228) Zira hükmün tanımda yer alması devre yol açtığından tanım tekniği açısından makbul değildir. Diğer taraftan bu hüküm *مَرَزْتُ بِرَجُلٍ رَاكِبٍ* "Binekli bir kişiye uğradım." cümlesindeki *في حال* şeklindeki anlamı dışarda bırakması gerekmektedir. İbn Hişâm, İbnu'n-Nâzım'ın itirazını şöyle açıklar: Halin mansup olmasına dair olan tanımlama (منتصب) bir hükümdür. Hüküm tasavvurun bir cüzüdür ve ona bağlıdır. Yani herhangi bir varlık hakkında hüküm verebilmemiz için sahip olmamız gereken tasavvurî bilgi, tanıma bağlı olduğu için hükmün tanımda yer alması kısır döngüye (devr) sebep olmuştur. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 296) Nitekim *وَعِنْدَهُمْ مِنْ جُمَلَةِ الْمَرْدُودِ ... أَنْ تُذَكَّرَ الْأَحْكَامُ فِي الْخُدُودِ* ifadesi de bunun izahı niteliğindedir.

İbnu'n-Nâzım'ın bu eleştirisine katılan İbnu'l-Verdî, beytin şu şekilde düzeltilmesini önerir:

الْحَالُ وَصَفٌ فَضْلَةٌ قَدْ بَيَّنْتُ ... هَيْئَةٌ مَا جَاءَتْ لَهُ فَتَصَبَّتْ (İbnu'l-Verdî, *Tahrîru'l-hasâsa*, s. 166)

Devrin sebep olduğu tanım hatasına daha rahat anlaşılabilir bir örnek olarak İbnu'n Nâzım'ın benzer bir itiraz yaptığı sıfatu'l-müşebbehe tanımında görmek mümkündür. Şöyle ki İbn Mâlik sıfatu'l-müşebbeheyi, *مَعْنَى بِهَا الْمُشَبَّهَةُ اسْمُ الْفَاعِلِ ... صِفَةٌ اسْتَحْسِنَ جُرْ فَاعِلٍ* beytinde *failinin kendisiyle cer edilmesi güzel olan sıfat (müştak isim)* şeklinde tanımlamıştır. İbnu'n Nâzım da sıfatu müşebbehenin, kendisine ait bir hükümle tanıtılmasının tanım tekniği açısından devre sebebiyet verdiğini, dolayısıyla bunun

doğru bir tanım olmadığını belirtmektedir. Zira *failinin kendisiyle cer edilmesi* sıfatı'l-müşebbeheye ait bir hükümdür ve bu hükmün tanıtımda yer alması doğru değildir. (İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbnu'n-Nâzım*, s. 318)

2.2.2. Efrâdını câmî ağıyarını mani olmayan tanımlar

İbn Mâlik'in asli ve zaid harflerin tanımını yaptığı *والحرف إنْ يُلْزَمُ فأصلُّ والذي لا يُلْزَمُ الزائدُ مثلُ نا اخْتِذِي* beyti, İbn Hişâm ve İbn Kayyım tarafından eleştirilmiştir. Zira buna göre kelimededen düşebilen harfler zaid, düşemeyenler ise asli harflerdir. Hâlbuki *كوكب* kelimesindeki *و* düşmediği hâlde zaid, *عد* kelimesindeki *و* düştüğü hâlde asli bir harftir. Dolayısıyla buradaki tanım efradını cami ağıyarını mani bir tanım değildir. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, IV, 364; İbn Kayyım, *İrşâdu's-sâlik*, II, 992)

Diğer taraftan İbn Mâlik'in, *بوسميه أو وسم ما به اعتلق* şeklinde yaptığı sıfat tanımını, ağıyarını mani olmak hususunda başarılı görülürken medih veya zem için gelen sıfat türlerini kapsamadığından efradını cami bir tanım olmadığı gerekçesiyle İbn Hişâm vb. şârihler tarafından eleştirilmiştir. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 300)

Konuyla ilgili biraz daha farklı bir eleştiri İbn Mâlik'in *والخيرُ الجزءُ الممتَّ الفاعدة* şeklindeki haber tanımına gelmiştir. Cümleyi anlamlı kılmak suretiyle tamamlayan yegâne unsur haber olmadığı için tanım kusurlu görülmüştür. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/38)

2.3. Eksik bilgi verilen konular

Şârihlerin bu türden eleştirilerinin yoğun olduğu görülmektedir. Ancak bu eleştirilerin geneline bakıldığında şârihlerin yer yer haklı oldukları durumlar olsa da çoğunlukla şaire haksızlık yaptıkları aşikârdır. Zira eksik olduğu şeklinde yapılan eleştirilerin pek çoğunda İbn Mâlik'i eleştirdikleri bilgi, değil manzum bir metinde ancak bir şerh veya bir haşiyede yer alabilecek türden detay bir bilgidir. Nitekim İbn Mâlik, *Elfiyye*'nin mukaddimesinde *مقاصدُ النحو بها مأخوذة* ifadesiyle nahiv ilminin ana konularının yer alacağını ifade etmiştir.

Şârihlerin birkaç örnekle yetineceğimiz bu türden itirazlarını hemen her konu başlığı altında bulmak mümkündür. Örneğin izafe konusunda lafzi ve manevi izafeyi anlattıktan sonra manevi izafenin tersine lafzi izafenin marifelik sağlamadığını belirtmiştir. Ancak el-Murâdî, İbn Mâlik'in *رب* nin mecruru, *غير*, *مثله* ve *شبهه* gibi izafe ile marifeleşmeyecek derecede müphem olan kelimeleri ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. (el-Murâdî, *Tevdihu'l-mekâsıd*, II, 790)

Elfiyye'de eksik bilgi verilen konulardan bir diğeri cinsi nefy eden 'l'dır. Cinsi nefy eden 'l'nın ismi müfred (muzaf veya şibih muzaf olmayan) olduğunda nasb üzere mebni olur. Yani tekil isimler fetha üzere, cem'i mü'ennesler kesre üzere, tesniye ve cem'i müzekkerler de yâ üzere mebni olur. Bu yüzden İbn Mâlik'in, *كلا حَوْل ولا قُوَّة*....*وركب المفرد فاتحا* demek suretiyle fetha üzere bina ile sınırlandırması el-Murâdî tarafından eksiklik olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. (el-Murâdî, *Tevdihu'l-mekâsıd*, I, 547)

Şârihler içerisinde özellikle bu tür meselelerde İbn Mâlik'e haksızlık yapıldığını düşünerek ona yapılan eleştirilere yanıt vermeye çalışanlar da olmuştur. Çalışmanın konu ve kapsamı gereği aralarındaki bu tür tartışmalara değinmeyeceğimizi ifade ettiğimiz konulardan birinde İbn 'Akil, başta Ebû Hayyân olmak üzere bazı *Elfiyye* şârihlerinin *Elfiyye*'deki konusal eksiklik iddialarına savunmacı refleksle yaklaşmıştır. Örneğin İbn Mâlik *ان* nin hemzesinin kesralı okunduğu yerleri şu beyitlerle açıklar:

فَأَكْسِرُ فِي الْإِبْتِدَاءِ وَفِي بَدءِ صَلَاةٍ
وَحَيْثُ إِنَّ لِيَمِينٍ مُكْمِلَةً
أَوْ حُكَيْتُ بِالْقَوْلِ أَوْ حَلَّتْ مَحَلَّ
حَالٍ كَزُرْتُهُ وَإِنِّي دُوَ أَمَلٍ
وَكَسَرُوا مِنْ بَعْدِ فِعْلِ عُلْفَا
بِاللَّامِ كَأَعْلَمَ إِنَّهُ لَدُو نُقَى

Ebû Hayyân hemzenin kesralandığı yerlerin tamamının burada anlatılmadığını, zikredilen yerlerin dışında da hemzenin kesralandığı yerlerin olduğunu söyleyerek İbn Mâlik'i eleştirirken; (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I, 75) İbn 'Akil, Ebû Hayyân'ın sözünü ettiği yerlerin tamamının İbn Mâlik'in في الابتداء ifadesi kapsamına dâhil olduğunu, dolayısıyla burada bir eksiklik olmadığını söylemiştir. (İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, I, 354)

Bunların dışında tarif edatının ال mi, ا mi, ل mi, أم mi olduğu konusunda dört farklı görüş olmasına rağmen İbn Mâlik'in فقط أو اللام فقط al şeklindeki ifadeleri konuyla ilgili yalnızca iki görüşün olduğunu vehmettirmesi, (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I, 33) kase ile ilgili müstakil bir başlık açmayıp farklı başlıklar altında kase harflerine ve kase ile ilgili bazı hükümlere yer vermesi eksiklik kabul edilerek yadırganmıştır. (el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, II, 721)

2.4. İfadelerde ta'kîd ve muğlaklık olması

Elfiyye'nin bazı beyitleri muğlak olması yönüyle eleştirilmiştir. Örneğin في الدار ساكنها “Evde sahibi var” cümlesinde olduğu gibi haberin mübteda üzerine takdiminin zorunlu olduğu yerlerden birisi de mübtedada habere dönen bir zamirin olduğu yerdir. İbn Mâlik, bu durumu, أو كان لِمُتَعَلِّقِهِ ضَمِيرٌ لَهُ ifadeleriyle beyan eden İbn Hâcib'i, “ibaresi kapalı ve anlaşılmazdır” diye eleştirirken kendisi *Elfiyye*'de bu durumu daha girift ve anlaşılmaz bir beyitle ifade etmiştir. Nitekim bu muğlaklık es-Suyûtî gibi fazla eleştirmeyen bir şârih tarafından da eleştirilmiş, مِمَّا بِهِ عَنَّا مَبِينًا يُخْبِرُ إذا عاد عليه مُضْمَرٌ beyti yerine beyti alternatif olarak önerilmiştir. وإن بعد لِحْبِرِ ضَمِيرٍ من مُبْتَدَأٍ يُوجِبُ لَهُ التَّأْخِيرِ

İştigal bahsinde, عمرو هل رأيتَه “Amr'ı gördün mü?” vb. örneklerde müştegalu ‘anh ismin vücbi olarak merfu olması gerekir. Zira müştegal fiil ile müştegalu ‘anh isim arasında yer alan edatın sonrası\ öncesinde amel edemediğinden bu tür örneklerde iştigal söz konusu değildir. Ancak كذا إذا الفِعْلُ تَلَا مَا لَمْ كذا إذا الفِعْلُ تَلَا مَا لَمْ beytinde ibtidaiyye olması gereken sadaret hakkı bulunan istifham edatları gibi kelimelerin isim ve fiil arasına girdiğinde iştigal konusu ile ilgisi varmış gibi ifadelerle anlatılması eleştirilmiştir. (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 161; İbn Kayyım, *İrşâdu's-sâlik*, I, 332) Bu muğlaklığa, beyitteki ما'ların feshatta ta'kîde sebep olduğu eleştirileri eşlik etmektedir. (el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, II, 293)

2.5. Farklı ıstılah kullanılması

İbn Mâlik'in alışılmışın dışında kullandığı bazı ıstılahlar da eleştirilmiştir. Örneğin nahiv ıstılahında ياء المتكلم olarak bilinen “ya” için o, ياء النفس ifadesini kullanmıştır. (el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, I, 125; İbn Tolun, *Şerhu İbn Tolun*, I, 111)

Ayrıca İbn Mâlik'in mazi fiile bitişen, تاء الضمير veya تاء الفاعل diye bilinen “tâ” için تا فَعَلْتَ şeklinde kullandığı ifade, şârihlerin çoğu tarafından nefis-i mütekellimi kapsamadığı için uygun bir ifade olarak görülmemiş, (İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 22; İbn Kayyım, *İrşâdu's-sâlik*, I, 83; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, I, 22; el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, I, 83) keza نائب الفاعل ifadesinin nev-i şahsına münhasır bir ifade olduğu, onun dışındaki bütün dilcilerin فاعله الذي لم يُسَمَّ فاعله ifadesini kullandığı belirtilerek Ebû

Hayyân tarafından eleştirilmiştir. Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab*, III, 1325; İbn Tolun, *Şerhu İbn Tolun*, I, 327)

2.6. Farklı illet sunulması

Nunu'l-vikâyenin isimlendirilme illeti ile ilgili olarak dil bilimcilerin çoğunun görüşü fiilin sonunu kesradan koruduğu şeklindedir. Ancak İbn Mâlik buradaki illetin fiilin anlam karışıklığından korunması olduğu görüşündedir. Örneğin *أكرمني* fiilinde “nun” olmasa fiil, “muhataba ya”sı ile karışacaktır. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsîd*, I, 377; (es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye*, s. 75)

3. İçeriğe yönelik eleştiriler

3.1. Gereksiz detaylara girilmesi

İbn Mâlik'i pek çok yerde eksik bıraktığı bir detay bilgidan dolayı tenkit eden şârihler, bazen de onun verdiği bir bilgiyi gereksiz ve detay bilgi görüp eleştirmişlerdir.

Ebû Hayyân İbn Mâlik'in *أحسن في هذا الأخير أحسن والنقص في هذا الأخير أحسن* şeklindeki ifadesinde *هن* kelimesi ile ilgili bir lehçe hakkında muhtemelen sanatsal yönü ağır bastığı için verdiği detay bilgiyi, hem nahvin konusuna girmediği hem de manzum ve muhtasar bir eser olan *Elfiyye*'ye yakışmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. (Ebû Hayyân, *Menhecu's-sâlik*, I/9) eş-Şâtıbî'nin, Ebû Hayyân'ın aksine İbn Mâlik'i *هن* kelimesi ile ilgili üçüncü bir kullanımı eksik bıraktığından dolayı eleştirmesi ise bu konuda ne kadar subjektif olunabileceğini göstermek noktasında dikkati muciptir. (eş-Şâtıbî, *el-Mekâsîdu's-şâfiyye*, I, 152

3.2. Yanlış anlaşılmaya müsait beyitler

ولا تجيء مع أول قد أهملنا بمضمّر لغير رفع أهلا
بل خذفه الزم إن يكن غير حر وأجزئه إن يكن هو الحر

İbn Mâlik, tenazu' konusunu anlattığı bu iki beyitte Basra ekolüne göre ikinci amile amel verildiğinde birinci amile sadece merfu zamir getirileceğini, mansub zamirin haber olduğu durumda ise te'hir edilmesi, değilse hazfedilmesi gerektiğini söylemektedir. Örneğin *ضربت زيدا وضربني* “Zeyd'i dövdüm o da beni dövdü.” cümlesinde birinci amil *ضربته* şeklinde kullanılmamıştır. Çünkü mansup zamir zaten “فضلة” dir. *“O beni (ayakta) zannetti, ben de Zeyd'i ayakta zannettim.”* cümlesinde ise haber konumunda olduğu için cümle sonuna getirilmiştir. Ancak bu beyitler yanlış anlaşılmaya müsait olduğundan eleştirilmiştir. İbnu'n-Nâzım, el-Murâdî, İbnu'l-Verdî ve el-Eşmûnî'ye göre İbn Mâlik'in ikinci beytinden anlaşılan *ظن* ve diğer kalp fiillerinin ikinci mefulleri haber olduğundan tehir edilip birinci mefulleri hazfedilmesi gerekir. Hâlbuki bu fiillerin birinci mansup zamirleri ile ilgili bir ifade yer almamaktadır. Oysa bu fiillerin birinci mefulleri ile ikinci mefulleri arasında hiçbir fark yoktur. Zira ikinci meful 'umde olup hazfedilemediği gibi birinci meful de 'umdedir ve hazfedilemez. Dolayısıyla şârihler bu beyit yerine önerilerde bulunmuşlardır. *واخذه إن لم يك مفعول حسب وإن يك ذاك فأجزه تصب* beyti de onlardan birisi de şudur: (İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbnu'n-Nâzım*, 188; el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsîd*, II, 642; İbnu'l-Verdî, *Tahrîru'l-hasâsa*, 152)

Ayrıca hâl bahsinin ilk beytinde verilen örnekte *هال*, *هال* *وصفت فضلة مُنتصب مُفهم في حال كَرَدَا أذهب* *هال*, *هال* *وصندرت مُنكرٌ حالا يقع بكثره كبعته زيدٌ طلع* ile ilgili Mastarın hal olması ile ilgili

beyitteki *بَعْنَةً زَيْدٌ طَلَع* örneğinde de aynı şekilde sahibu'l-hal, hâl'den sonra gelmiştir. Zarurat-ı vezinden kaynaklı bir durum olsa da hükmü örnek üzerinden veren İbn Mâlik gibi biri açısından bakıldığında bu örnekler, hâlin sahibu'l-haldan önce gelmesinin olağan bir durum olduğu yanılığına sebebiyet vereceği için şârihler tarafından eleştirilmiştir. (İbn Tolun, *Şerhu İbn Tolun*, I, 406.)

3.3. Nazımda gramer kurallarını ihlali

el-Mekûdî, *Elfiyye*'de aşağıdaki beyitlerin dil kuralları açısından problemliliğine belirtmiştir.

ولا تُضِفْ لِمُفْرَدٍ مُعَرَّفٍ أيا وإن كَرَّرْتَهَا فَأَضِفْ
أو تُنَوِّ الأَجْزَاءَ وَاحْتِصَصَنَّ بِالْمَعْرِفَةِ مَوْصُولَةً أيا وبِالْعَكْسِ الصِّفَةَ

Zira bu beyitte *إن* şart edatı, *كررتها* şart cümlesi, *فأضف* cevap cümlesidir. *أو تنوي* cümlesi ise *كررتها* üzerine atfedildiğinden o da şart cümlesidir. Hâlbuki cevap cümlesinin şart cümlesinden önce geldiği vaki değildir. (el-Mekûdî, *Şerhu'l-Mekûdî*, I, 435)

el-Mekûdî, İbn Mâlik'in *المعرف المَعْرَفَ المُفْرَدِ الأَمْرُدا على الذي في رَفْعِهِ قَدْ عُدَّهَا* beytinde sıfat olan *المعرف* kelimesinin mevsufu olan *المنادى* kelimesinden önce gelmesini de eleştirmiştir. (el-Mekûdî, *Şerhu'l-Mekûdî*, II, 591) el-Miknâsî bunun *واين المنادى المفرد المعرفا على الذي في رفعه قد عرفا* şeklinde ifade edilmesi durumunda daha anlaşılır olacağını ifade etmiştir. (el-Miknâsî, *Şerhu'l-Miknâsî*, II, 212)

3.4. Rivayetleri aktarırken oluşan hatalar

Arap dilinde temyiz konusu ile ilgili olarak örnek verilen *“Bu, demir bir yüzük”* ve *هذه جبة خزاً* “Bu, ipek bir cübbe” örneklerindeki mansup kelimelerin temyiz mi hal mi oldukları tartışılmalıdır. İbn Mâlik konu ile ilgili el-Mubberred'in görüşlerini aktarırken ona nispeten *وَكَوْنُ الْمَنْصُوبِ جِبْنًا تَمْيِيزًا أَوْلَى* “Bu durumda mansup kelimenin temyiz olması hâl olmasından daha uygundur” ifadesini kullanmıştır. el-Ezherî'nin aktardıklarına göre burada el-Mubberred'in görüşleriyle ilgili olarak “daha evladır” denilebilmesi için onun iki ayrı görüşünün olması gerekir. Hâlbuki el-Mubberred konuyu açıklarken buradaki “demir” ve “ipek”in “yüzük” ve “cübbe”ye ait ayrılmaz bir vasıf olduğu için “hal olamayacağını” açıkça ifade etmektedir. (el-Mubberred, III, 272; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 382; el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebil*, II, 713, 714)

Bu konuya örnek olabilecek ikinci mesele ise terkip ifade eden yapıların “terhîm”inde söz konusudur. Arapçada *تأبط شراً* gibi fiil cümlesinden oluşan isimler vardır. Bu isimler münâdâ olduklarında terhîm yapılmaz. Zira fiil cümlesini terhîm etmek mümkün değildir. İbn Mâlik *..... والعَجْرُ اخِذْفَ مِنْ مُرَكَّبٍ وَقَلَّ* beytinde Arap dil bilimcilerin bu gibi isimlerde terhîm yapılabileceği görüşünün Sîbeveyhî'ye dayandığını ifade etmiştir. Ona göre Sîbeveyhî terhîm babında böyle bir görüş serdetmemiştir. Fakat *el-Kitâb*'ının başka bir yerinde Arapların *تأبط شراً* ifadesindeki *تأبط* kelimesini “tek başına kullandıklarını” söylemektedir. (Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, II, 269; III, 377; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, III, 422) Dolayısıyla bu terhîm yapılabileceğini gösterir. (es-Sabban, *Hâşiyetu's-Sabban*, 1997, III, 266)

Sîbeveyhî'nin “Araplar tek başına kullanıyor” ifadesinin “terhîm yapıyorlar” demek midir? İbn Mâlik bu ifadede bu sonucu nasıl çıkarmıştır? Şârihlerin üzerinde durduğu bu konuda Sîbeveyhî'nin terhimi caiz görmüş olmadığı ifade edilmiştir. Başka bir bağlamda istidrâk ifade eden bir cümleyi konu anlatılırken zikretmemiş olması, hatta özellikle konuyla ilgili babda bunu kabul etmemesi terhîmin yapılamayacağını açıkça göstermektedir. Her ne kadar eş-Şâtibî gibi Sîbeveyhî'nin görüşünü

yorumlayarak İbn Mâlik'i haklı bulan müellifler olsa da (eş-Şâtîbî, *el-Makasîdu's-şâfiye*, V, 439, 440) Ebû Hayyân ve Hâlid el-Ezherî gibi bazı şârihleri يا تَأْبَط şeklinde terkip ifade etmeyen bir kelime olarak münâdâ olabileceğini ifade etmişlerdir. (el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, III, 1224; Ebû Hayyân, *İrtışafu'd-darab*, V, 230) Bu durumda terhîm يا تَأْب şeklinde yapılabilecektir.

3.5. İhtimal içeren veya net olmayan istişahlar

İbn Mâlik'in bazı konularda kullandığı mahalli şâhidler tartışmalıdır. Hâlbuki müelliften bir konunun açıklamasını yaparken yoruma açık olmayan, ihtimal içermeyen ve net olan deliller getirmesi beklenir. Örneğin “ب” harfî cerinin hal ifadelerinde kullanılabileceğini delillendirirken zikrettiği, (İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, II, 322)

كائِن دُعِيْتُ إِلَى بَأْسَاءِ ذَاهِمَةٍ فَمَا انْبَعَثْتُ بِمَزْوُودٍ وَلَا وَكِلٍ

“Nice belalı zorluklara davet edildim, (Ben oralara) ne korkmuş olarak ne de aciz olarak gönderildim” beyti, üzerine hüküm bina edeceği kabilden bir şahid değildir. el-Murâdî, İbn Akîl, Ebû Hayyân ve Hâlid el-Ezherî gibi bazı şârihler İbn Mâlik'i bu konuyla ilgili açıkça eleştirmişlerdir. (el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, 1992, s. 56; İbn Akîl, II, 7, 8; Ebû Hayyân, *et-Tezyil vet-tekmil*, 1997, IX, 8; el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, II, 659) Zira burada فَمَا انْبَعَثْتُ مَلْتَبِسًا şeklinde takdir caiz olabileceği gibi فَمَا انْبَعَثْتُ بِمَزْوُودٍ şeklindeki takdir de caizdir.

İbn Mâlik'in bu mesele ile ilgili olarak eleştirildiği bir diğer konu ise مهمم'nın kullanımı ile ilgilidir. وَإِنَّكَ وَمِثْلُهُ مَهْمًا تُغْطِي بِطَنِكَ سُؤْلَهُ... وَفَرَجَكَ نَالَا مُنْتَهَى الدَّمِ أَجْمَعَا “Midene ve fercine her istediğini verirken yergilerin son haddine ulaşırsın.” (İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, IV, 69)

İbn Akîl ve Hâlid el-Ezherî'ye göre mastariye anlamı da imkân dâhilinde olan Hâtim et-Tâî'ye âit bu beyitteki مهمم'nın zaman ifade eden şart edatına delil olarak kullanılması caiz değildir. (İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbnu'n-Nâzım*, IV, 69, İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, III,142; el-Ezherî, *Muvassılu'n-nebîl*, IV, 1554) Oğlu İbnu'n-Nâzım'ın da dâhil olduğu bu konuda İbn Mâlik'e yöneltilen eleştirinin odak noktası ise kat'î olmayan delille istidlal etmemesi gerektiği şeklindedir.

3.6. Açıklayıcı olmayan örnekler

İbn Mâlik farklı düşündüğü bir konuda görüşünü ispatlamak için getirdiği örneklerin konuyu açıklamaya yetmediği veya görüşüne delil olabilecek nitelikte olmadığı eleştirisini de almıştır.

وَلَا تُجْزُ خَالًا مِنَ الْمُضَافِ لَهُ إِلَّا إِذَا اقْتَضَى الْمُضَافُ عَمَلَهُ
أَوْ كَانَ جُزْءًا مَالَهُ أَضِيفًا أَوْ مِثْلَ جُزْءِهِ فَلَا تَحِيْفًا

Cumhur muzafu ileyhın hâl alabilmesini tek bir koşula bağlar; o da أَعْجَبْتَنِي زَيْدٌ ضَاحِكًا “Zeyd'in gülererek gelmesi hoşuma gitti.” örneğinde olduğu gibi muzafın, muzafu ileyhte amel etmiş olmasıdır. Ancak İbn Mâlik yukarıda zikredilen iki beyitte buna ilaveten muzafın, muzafu ileyhte amel etmiş olmasıdır. Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık kardeşler olarak (onlar sedirler üzerinde, karşılıklı otururlar. el-Hicr 15/47)” ayetinde olduğu gibi “muzafu ileyhın cüzü” veya مَلَأَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا “Sonra sana, ‘Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrâhim'in dinine tabi ol' diye vahyettik. (en-Nahl, 16/123)” ayetinde olduğu gibi “muzafın ileyhın cüzü gibi” olması koşullarında da muzafu ileyhın hal alabileceğini söylemiştir. (İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 342)

Ebû Hayyân ve İbn Câbir, İbn Mâlik'in bu hususta Cumhura muhalefet ettiğini ve onun iddiasını temellendirdiği örneklerin kendisi için delil olamayacağını öne sürmüşler. Zira *إِخْوَانًا* kelimesi memduh olarak mahzup bir fiilden dolayı mansup olabileceği gibi *إِنْرَاهِيمًا* 'den *مَلَّةً* kelimesinden hâl'dir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsîd*, II, 707; İbn Câbir, *Şerhu İbn Câbir*, II, 312)

İbn Mâlik, *بِغَيْرِ سَوَى* ile *وَلِسَبْوَى سَوَى سَوَاءً أَجْعَلَا* *عَلَى الْأَصْحَاحِ مَا لِيغَيِّرُ جُجَلَا* beytinde *غير* ile *سوى* 'nun i'rab açısından aynı olduğunu ifade etmiştir. İbn Akîl, el-Ferrâ ve Sibeveyh'e dayandırarak Cumhura göre *سوى* lâzımız-zarfîyet bir kelime olduğundan dolayı nasbın dışında ref veya cer i'rabı alamaz, demektedir. O, İbn Mâlik'in *سوى*'nin mecrur olmasına örnek olarak getirdiği *مَا أَنْتُمْ فِي سِوَاكُمْ مِنَ الْأَمَمِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ السُّودَاءِ فِي النَّوْرِ* "Siz, sizin dışındakiler içerisinde sadece siyah bir öküzün cildi üzerindeki beyaz bir tüy veya kırmızı bir öküzün cildi üzerindeki kara bir tüy kadarsınız" (Muslim, *Sahih*, I, 201) hadisinin veya merfu olmasına örnek gösterdiği beyitlerin görüşünü desteklemek için yeterli olmayan tevile muhtaç konular olduğunu ifade ederek bu hususta Cumhura muhalefet ettiğini söylemiştir. (İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, II, 230)

3.7. Sarfa dair ayrıntılarda oluşan boşluklar

İbn Mâlik sülasi mücerred masterlarını anlatırken *كَفَّرَحَ وَكَجَوَّى وَكَشَلَلَا* *وَفِعَلُ اللَّازِمِ بِأَيْهِ فَعَلٌ* demek suretiyle dördüncü babdan olan lazım fiillerin masterları çoğunlukla *فِعَل* vezninde geldiğini belirtir. Ancak bu bilgiyi yeterli görmeyen el-Murâdî, İbn Mâlik'in burada renk ifade etmeyenler şeklinde bir kayda yer vermesi gerektiğini, zira bu tür fiillerin masterlarının çoğunlukla *فُعَلَة* vezninde geldiğini söylemiştir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-Mekâsîd*, III, 862)

el-Murâdî, İbn Mâlik'in taşğîr bahsindeki *وَذَا مَعَ الْفُرُوعِ مِنْهَا نَاتِي* *وَصَعَّرُوا شُدُوذًا الَّذِي الَّذِي* beytinde mevsul isimlerin taşğîrinin nasıl yapılacağını belirtmediği ve fer'i mevsul isimlerin hepsinde taşğîrin olabileceğini vehmettiği için eleştirmiştir. Nitekim mevsul isimlerin taşğîri diğer isimlerden farklıdır ve fer'i mevsul isimlerden *تِي* taşğîr edilmemektedir. (el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsîd*, V, 1442; İbn Câbir, *Şerhu İbn Câbir*, IV, 268)

Sonuç

İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Mekâsîd* adlı eseri Arap gramerinin en temel eserlerindedir. Dünya dillerinde başka bir dilde görülemeyecek olan dil bilgisinin nazım şeklinde anlatımının şaheseri olan *Elfiyye*'si üzerine yapılan eleştiriler, Arap dil felsefesinin ne boyutlara ulaştığını göstermesi açısından büyük önemi haizdir.

Bu çalışmada eserin şârihlerinin eleştirileri üç ana başlıkta toplanmış ve her başlıkta örnekler verilmiştir. Örnekler seçilirken tartışmaya mahal olmayan genelde şârihlerin yaptıkları ortak eleştiriler seçilmeye çalışılmıştır. Bu eleştiriler içerisinde en mühim olanı İbn Mâlik'in görüşlerindeki tutarsızlıklardır. İcmâya nisbet ettiği görüşlerindeki problemlerle üslup ve içerik bakımından yapılan hatalar da eleştirilerden payını almıştır.

Oğlu İbnu'n-Nâzım'ın eleştiri kapısını açmasının yanı sıra babası ve öğretmenine karşı takındığı eleştiri ahlakında çağdaş eğitim için anekdotlar mevcuttur. Hatta bu durum, eleştiri oranı en yüksek olan el-Murâdî'yi ve İbnu'l-Verdî'yi etkileyen bir faktör olmuştur.

Gramer konularının manzum anlatımı, şairi kolayca izah edilebilecek konuların zor anlaşılmasına sebep olacak ifadeler kullanmak zorunda bırakmış, vezin ve kafiye gereği farklı şekilde ifade edilen kelime ve

cümleler eleştirisi konusu olmuştur. Diğer taraftan eleştirilerinin geneline baktığımızda özellikle çoğunluk tarafından yapılan eleştirilerin haklı olduğu görülmekle birlikte ancak bir şerh veya haşiyede yer alabilecek detay bir bilginin eksik olduğu noktasında yapılan eleştirilerde nâzıma haksızlık yapıldığını söylemek mümkündür.

Görüşleri arasındaki tutarsızlıkların altındaki neden, muhtemelen bağlı bulunduğu Endülüs dil okulunun sentez bir dil okulu olmasıdır. Zira İbn Mâlik eserlerinden birinde Basra dil okulunun görüşünü tercih ederken, diğer eserinde Kufe dil okulunun görüşünü tercih etmiştir. Mesnetsiz olmayan bu durum tutarsızlık eleştirisine maruz kalma sebeplerinden biri olmuştur.

Eleştiri üslubu açısından bakıldığında şârihlerin eleştirilerinde insaf dairesinin dışına çıkmadıkları söylenebilir. Zira bazı eleştirilerinden sonra özür dilenmesi bunu göstermektedir. Üslubu en ağır olan şârihin Ebû Hayyân, temas etmeyi gerekli gördüğü yerler dışında eleştiride bulunmayan es-Suyûtî'nin ise en naif eleştirmen olduğu söylenebilir.

Bir şârihin eleştirdiği konuda başka bir şârihin İbn Mâlik'i eleştirilere karşı savunması, konuya nesnel yaklaşma çabalarını göstermesi açısından önemlidir. Şârihlerin doğru olmadığını düşündükleri hâlde bazı konularda müellifin kastını görmeye çalışmaları iyi niyetli bir eleştirmen modelidir. Eleştirilerde seçilen kelimelere gösterilen itina ise gözetilen âlim vasfının nezaketini ortaya koyması açısından takdire şayandır.

Kaynakça

- Abbas Hasan (1973). *en-Nahvu'l-Vâfi*, Kahire, Dâru'l-Maârif,
- İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsili, *el-Lem'fi'l-Arabiyye* (thk. Fâiz Faris) Kuveyt, Daru'l-Kutubu's-Sekâfiyye, tsz.
- Ebû Hayyân, Esîruddîn Muhammed b.Yusuf el-Ceyyanî el-Endelûsî (1984). *İrtişafu'd-Darab min Lisani'l-Arab*, (thk. Mustafa Ahmed Nehhas), Kahire, Mektebetu'l-Hancı.
- Ebû Hayyân (1997). *et-Tezyil vet-Tekmil fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, (thk. Hasan Hindâvî), Şam, Dâru'l-Kalem.
- el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh (1998). *Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl*, thk. Süreyya Abdussemeî İsmail, (Basılmamış doktora tezi)
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahaüddîn Abdullah b. Abdurrahman (1980). *el-Musâ'id alâ Teshîli'l-Fevâid*, (thk. Muhammed Kamil Berekât), Mekke, Câmîatu'l-Melik Abdulazîz.
- İbn Akîl (1999). *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, Dâru't-turâs.
- İbn Câbir, Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Câbir (2000). *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdulhamid Seyyid Muhammed Seyyid Muhammed, Kahire, el-Mektebetu'l-ezheriyye li't-turâs.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yusuf en-Nahvî (1994). *Evdahu'l-Mesâik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, Dâru'l-Fikr.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye (2004). *İrşâdu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Mahmud Nassar, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Abdullah et-Tâî (1967). *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Mekâsid*, (thk. Muhammed Kamil Berakât), Birleşik Arap Emirlikleri, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî.
- İbn Mâlik (1990). *Şerhu't-Teshîl*, thk. Muhammed Bedevi Mahtun, Abdurrahman Seyyid, Cîze, Hicr.

- İbn Mâlik (1982). *şerhu'l-Kafiyeti's-şafiye*, thk. Abdulmun'im Ahmed Herîdî, Mekke, Câmîiatu Ummi'l-Kurâ.
- İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Muhammed, *şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Abdulhamid Seyyid Abdulhamid), Beyrut, Dâru'l-Cîl, tsz.
- İbn Tolun, Ebû Abdillâh şemsuddin Muhammed b. Ali (2002). *şerhu İbn Tolun alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Abdurrahman Câsim), Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Verdî, Zeynuddin Ömer b. Muzaffer (2008). *Tahrîru'l-Hasâsa fi Teysîri'l-Hulâsa*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Mekkûdî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali b. Salih (1993). *şerhu'l-Mekkûdî ala Elfiyyeti İbn Malik*, (thk. Fatıma Raşid Racihî) Kuveyt, Câmîiatu'l-Kuveyt
- el-Muberrred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdulekber el-Ezdi, *el-Muktedab*, (thk. Muhammed Abdulhalik Azime), Kahire, yy.
- el-Murâdî, Hasan b. Kâsım (1992). *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk. Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl) Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Murâdî (2001). *Tavzîhu'l-makasid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (şrh. thk. Abdurrahman Ali Süleyman) Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabi.
- es-Sabban, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali (1997). *Hâşiyetu's-Sabban ala şerhi'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şibeveyhî Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, tsz.
- es-Suyûtî Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem'u'l-Hevami fi şerhi Cem'il-Cevami*, (thk. Abdulhamid Hindâvî), Mısır, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, tsz.
- es-Suyûtî (2000). *el-Behcetü'l-Marziyye fi şerhi'l-Elfiyye*, (thk. Ahmet İbrahim Ali), Beyrut, Dâru'l-fikr.
- eş-Şâtibî (2007). Ebû İşhak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *el-Makâsıdu's-şafiye fi şerhi'l-Hulasati'l-Kafiye*, Mekke, Camiatu Ummi'l-Kura.
- ez-Zemahşerî (1993). Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Mufassal fi San'ati'l-İrab, Beyrut, Mektebetu'l-Hilal.